

Ferkai András: Válasz az opponensi bírálatokra

Tisztelt Bizottság! Tisztelt Opponensek! Tisztelt Jelenlévők!

Először is szeretném megköszönni a doktori műként benyújtott könyvem hivatalos bírálóinak, Dr. Lövei Pálnak, Dr. Vámosy Ferencnek és Dr. Winkler Gábornak munkám alapos, értő és jóakaratú értékelését. Egy ekkora könyvet nem csak megírni nagy feladat, annak elolvasása és értékelése is rengeteg munkát és fáradságot igényel, hogy a Vámosy professzor úr által szóvá tett majd' két és fél kilós súly emelgetéséről, kézben tartásáról ne is beszéljünk. Hálás vagyok tehát, hogy opponenseim ezt a megterhelő feladatot vállalták, és elkészítették bírálatukat. Mivel a három bírálatból kettőben viszonylag kevés kritikát találtam, s a megállapítások nagy részével egyetértek, ezért az észrevételekre együttesen adok választ, összefogva az ismétlődő megjegyzéseket. Tételesen csak azokat a kérdéseket emelem ki, amelyeknél nem tudok azonosulni a felvetésekkel, vagy a válasz részletesebb kifejtést igényel.

Mindhárom bírálóm elismeri, hogy a doktori mű hiányt pótló nagymonográfia, amely logikusan következik a szerző több évtizedes korábbi munkásságából, s ugyanakkor új eredményeket tudott felmutatni a Molnár Farkassal foglalkozó nagyszámú korábbi közleményhez képest. Újdonságát mindenekelőtt a lehető legteljesebb oeuvre-katalógusban látják, de értéknek tartják a hiányokat pótló új kutatásokat, a „széles körben elterjedt téveszmék” korrigálását (Winkler 1. old), a „tisztázó munkafolyamatot” (Vámosy 3. old), a mostanáig műfajokra széttagolva tárgyalt életmű egységben láttatását (Lövei 2. old, Winkler 2. old) és a „nemzetközi viszonyítási rendszer” gondos felmérését (Lövei 2. old). Ugyancsak értékelik a Molnár személyiségének, emberi habitusának megragadására tett kísérletet, legyen szó a magánéletét illusztráló fényképfelvételekről (Winkler 2. old), vagy az egész életét végigkísérő, levelek és magániratok segítségével feltárt konfliktusok magyarázatáról (Lövei 2. old, Winkler 3. old). Örülök, ha Lövei Pál úgy látja, hogy bele tudtam élni magam hőszám gondolkodásába, s közben kellő távolságtartással szemlélem őt. Ugyancsak jól esik, ha könyvem korszakábrázolását Winkler Gábor „különösen meggyőzőnek és hitelesnek” érzi. Ezeket az elismerő mondatokat csak megköszönni tudom, egyéb észrevételem nincs velük kapcsolatban. Talán csak annyit jegyeznék meg, hogy ezek mind egy nagymonográfiától elvárható erények, melyeken túlmenően határozott szándékom volt, hogy Molnár életének és életművének új interpretációját adjam. Erről azonban később szeretnék beszélni.

A sokoldalú életmű feldolgozásának módját, az életrajzi és a műveket elemző fejezetek nagyjából a kronológiát követő váltogatását bírálóim alapvetően elfogadják, egyedül Vámosy Ferenc tette szóvá a könyv túlzó tagolását, ami szerinte megnehezíti a tájékozódást, az

összefüggések átlátását (Vámosy 13. old). Mivel a könyv szerkezete számomra nem csupán formai, hanem koncepcionális jelentőségű volt, e kérdés megválaszolását is későbbre halasztom.

*

Érdemi-tartalmi bírálat, a tudományos megállapításokkal kapcsolatos észrevételek elsősorban Vámosy Ferenc opponenciájában találhatók, ezért most ezeket veszem sorra. A „vítát érdemlő részkérdések” megválaszolását az egyszerűbbektől indulva kezdem. Az észrevételek jó része a CIAM-csoporttal kapcsolatos (Vámosy 12. old), amelynek professzor úr három oldalt szentel bírálatában. Számon kéri rajtam, miért nem mutatom be részletesebben Halmos Béla, Preisich Gábor, Ivánka András, Rácz György közreműködését, miért esik kevés szó Virágh Pálról és miért marad ki Engel Zoltán és Masirevich György. Hiányolja azt is, hogy nem sorolom fel az 1932-ben államellenes izgatás miatt elítélt csoporttagok nevét.

Hogy a végéről kezdjem, a budapesti királyi büntető törvényszék végzésén Molnár Farkas és társai bűnügye megnevezés szerepel, a vádlottak névsora nincs megadva. A Gábor Eszter könyvében említett rendőrfőtanácsosi levélen – legalábbis a birtokomban lévő másolaton – csak Molnár és Fischer neve és címe található, mint a „Cirpac nevű vállalat” lefoglalt tablókért felelős képviselői. Gábor Eszter sem sorolja fel könyvében a vád alá helyezett hét fő nevét, így meglehetősen nehéz eldönteni, hogy a Fischer József hagyatékában (Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára) található iratokon és vázlatokon azonosítható 11 építész és belsőépítész közül kik „vitték el a balhét”.

Engel Zoltánról (de folytathatnám a sort Lichtenthal Ernővel, Schiller-Horváth Mártonnal a korai tagok közül) azért nem írok, mert semmit nem tudok. Sem én, sem más, de ez talán nem olyan nagy baj, mert hozzájárulásuk a magyar építészet vagy a Cirpac-csoport ügyéhez biztosan nem jelentős.

Tisztelettel kérdezem Professzor úrtól, miért kellene Molnár Farkas monográfiájában többet írnom Virágh Pálról, aki soha nem volt a csoport tagja? Igaz, hogy egyetemistaként radikálisan modern építésznek vallotta magát, saját pénzén részt vett a CIAM frankfurti kongresszusán, ám amikor Humboldt-ösztöndíjjal Németországba ment, a Karlsruhe-Dammerstock lakótelep láttán futva menekült Stuttgartba, ahol Schmitthener és Bonatz tanítványaként a Heimatstil (nevezzük udvariasabban regionalista felfogásnak) a híve lett. Egyébként személyesen ismertem, építészként és emberként egyaránt nagyra becsülöm.

A nagyon furcsa pályát befutott Masirevich Györggyel ugyan nem találkoztam, de özvegyétől sok anyagot megkaptam, melyek alapján össze tudtam állítani életrajzát, amit a Budapesti Negyed folyóirat 18-19. számában tettem közzé az 1945-ben a főváros újjáépítési pályázatára

készített Budapest-Szalagváros terv mellett. A Cirpac-csoportból való távozásának okait, nézeteltéréseit Molnárral és Fischerrel, megszívlelendő véleményét a dogmatikussá vált modern építészetről egy másik tanulmányban publikáltam. A Napraforgó utca egyik legmodernebb házat tervező építészről mindenesetre meglepő, hogy négy év múlva neobarokk villát épített Bethlen Margit grófnő számára. Az ő és néhány más építész szemléletének megváltozását vizsgáltam az „Ízlésváltozás a harmincas évek magyar lakóház-építészetében” című tanulmányomban, mely tavaly jelent meg a Kapitány Ágnes kerek születésnapján köszöntő kötetben. Ebben az írásban szerepel a Vámosy által szintén hiányolt Rácz György is. Nem folytatom a névsort, mert úgy érzem, nem a Molnár-monográfia feladata a CIAM-csoport tevékenységének újraírása. Hiába volt Molnár a vezetője, s fonódott össze sorsa oly végzetesen ezzel a társasággal, a CIAM-történetét Gábor Eszter alapvető könyve után negyven évvel bizony önálló műben kellene revideálni. Az újraéldő érdeklődés bizonyítékeként hadd jegyezzem meg, hogy 2014. októberében jelent meg egy nemzetközi összefogással készült kötet a CIAM negyedik, Athénban rendezett konferenciájáról, ahol várostérképeken vizsgálták a legsürgősebb tennivalókat s a funkcionális város problémáit.

Halmos Béla szerepel a könyvben, abban a fejezetben, ahol neki ténylegesen szerepe volt, vagyis az 1937-es párizsi CIAM-kongresszusra való felkészülésnél és a dévaványai földműves ház tervezésénél. A regionális léptékű tervezésben nagy hasznát tudták venni az ő geográfusi érdeklődésének és innovatív ábrázolási technikájának. Ha Tanár urat érdekli, ajánlom figyelmébe „A jövő nemzedék egészsége fontosabb minden stíluskérdésnél. Építészek a falukutatásban és a népi szociográfiában a két háború között” című tanulmányomat (*Kommentár* 4: 1. (2009) 21-35.), amelyben igyekeztem mindent elmondani erről a méltatlanul elfeledett kiváló szakemberről, amit még Soros-ösztöndíjam alatt sikerült a család segítségével megtudnom róla.

Arra a kérdésre, hogy miért alacsonyabb színvonalú a harmincas évek beadványi terveinek grafikai színvonala, mint a weimari idők meg nem valósult lakásterveinek gyönyörű tervrajzai, a válasz kézenfekvő. A megvalósulás legkisebb reménye nélkül készült terveknek a grafika lényeges szerepet játszik, hiszen a jövőt elképzelő rajzok szinte manifesztum szerepét töltötték be. A megépült házak beadványi terve, ezzel szemben, csak szükséges közvetítő eszköz, a végeredmény az épület. Természetes, hogy kevesebb idő és energia jutott rá, gyakran nem maga Molnár, hanem felesége vagy alkalmazottja készítette. Egyébként ellenpélda is akad: a Tyroler-ház vagy a Sommer-villa engedélyezési tervlapja például olyan fonomsággal van megrajzolva, hogy bekereztezve falra tehető.

Molnár ritkán tervezte meg házainak berendezését, de szívesen adott tanácsot ügyfeleinek, s többnyire Breuer csőbútorait ajánlotta, melyek jól illettek az ő architektúrájához. Ezért furcsa

(hogy Vámosy másik kérdésre válaszoljak, 12. old) a Balla-villa nappalijának Kozma berendezése. A látszat ellenére világok választották el Molnár és Kozma családi házait. Források híján nem tudjuk, hogyan vélekedtek egymásról, mégis, több mint valószínű, hogy sok mindenben nem értettek egyet. Molnár túl dekoratívnak, „luxusos“-nak érezhette Kozma nagypolgári enteriőrjeit, Kozma viszont túl hidegnek és szegényesnek Molnár prototípusnak szánt első házait. Abban Vámosynak viszont teljesen igaza van, hogy Balla Szigfrid vagy Molnár más megrendelői talán jobban érezték magukat Kozma testesebb, mivesebb bútorai, mint a nikkelezett csőbútorok között.

Miért modoros a Kitűnőek Iskolája tisztviselőházának lekerekített sarka – hangzik a következő kérdés (Vámosy 12-13. old). Szinte röstellem magyarázni. Lauber és Nyíri, Hofstätter és Domány rendben van, ahogyan gyönyörűek Erich Mendelsohn áruházai vagy Hans Scharoun lendületes vonalú épületei. De említhetném Fischer József Gyopár és Rege-társasszállóját a Széchenyi-hegyen. A dinamikus íves vonal és hengeres forma ezeknél az épületeknél a kompozíció meghatározó eleme. Molnár terve viszont derékszögű épületet mutat, ahol mind a négy sarok elég bizonytalan ívben lekerekített, tekintet nélkül arra, hogy szoba, lépcsőház vagy erkély van mögötte. Sem funkció, sem szerkezet, sem a ház egésze nem indokolja ezt az erőtlenséget. Molnár *saját mércéjének* nem felel itt meg.

Hasonló okokból tér el a véleményünk a Szentföld-templom kapcsán. Megjegyzem, a fejezet címe egyáltalán nem pejoratív, hiszen a „torzóban maradt főmű vagy a meghasonlás szimbóluma?” nyitva hagyja a választást, vagy másként fogalmazva, a mű és megítélése ellentmondásos természetére utal. Azért tettem a fejezet nyitó oldalán egymás mellé a templom két makettjét, hogy bárki összevehesse Molnár saját koncepcióját azzal, ami a kompromisszumok során lett belőle. Az 1938-as terv hallatlan érdekes elgondolás, ha az épül meg, nemzetközileg is jelentős modern épület születik, ráadásul szinkronban Molnár „formáltságának” (Vámosy) természetes fejlődésével. A végleges terven eluralkodó történetes elemek viszont bizonytalanságot gerjesztenek, ez az épület se nem modern, se nem historizáló. Hibrid. Posztmodernnek nem nevezném, mert hiányzik belőle az idézőjel, vagy amit Venturi „kettős kódolásnak” nevez. Le Corbusier sem jutna eszembe, mert a történeti építészetet egész életében következetesen elutasította. Egyetlen munkáját ismerem, ahol barokk kandallókeretet (talált tárgy) és a kastélyparkok nyírott bokrait társítja megszokott hajóarchitektúrájához, de ez egy rendkívül gazdag ember luxusvillája egy Champs-Élysées mentén álló ház tetején, excentrikus, szürrealista montázs. Molnár temploma nem ilyen. Louis Kahn megidézését tévedésnek tartom, mert ő éppen arról volt híres, hogy a történeti korok építészetének erejét egyetlen konkrét stílusforma felidézése nélkül, pusztán a tektonika hangsúlyozásával, legfeljebb a szakrális geometria bevonásával volt képes megközelíteni.

Itt érünk el a legfontosabb kérdésekhez. Nem gondolom, hogy Molnár szemléletének változása összehozható lenne a szerencsétlen elnevezésű „másik modern” fogalmával (9. old). Molnárnak semmi köze nincs a Kisrablós társasághoz, Árkay, Janáky, Rimanóczy távol állnak tőle (Fischer pályázott közösen Janákyval). Molnár az avantgárd gyermeke, nem tudott a periférián csöndesen, elmélyülten dolgozó, a natúrát és az emberi természetet Aalto-hoz vagy Lewerentz-hez hasonló mélységben átérző tervezővé válni. Sámsondi-Kissben is a zseniális újtót üdvözölte, s ha több ideje marad, talán vele együtt, vagy az ő inspirációjára kísérletezett volna „formabontó” épületekkel. Ilyennek tartom a Mese utcai, tavaly lebontott kis házat, vagy a pécsi Kalivoda-villát, amelyek már kiléptek a hófehér vagy színes hasábok merev világából, de nem tesznek engedményeket a romantikus vagy népi hagyományoknak. Több köze van ezeknek az épületeknek Lois Welzenbacherhez, Josef Frankhoz, vagy az Amerikába költözött Breuer Marcellhez, mint bárkihez az itthoni szcénából.

A Szentföld-templom értékeléséhez hasonló módon próbáltam meg bemutatni a Molnár életében legproblematisabb 1938-39-es időszakot. Megkísértem a legapróbb részletekig rekonstruálni a történeteket, s megkeresni azokat az okokat, amelyek az Országépítés munkaközösségéhez való csatlakozását és a sokat emlegetett „Modern építészet és magyar szellem” című cikke megírását magyarázzák. Nem ítélni akartam, hanem megérteni viselkedése mozgatórugóit. Teljesen egyetérték másik bírálómmal, Lövei Pállal, hogy a monográfus feladata a regisztrálás, s ha elfogadhatatlannal találkozunk, akkor azt ki kell mondani, s fel kell mutatni az elfogadhatatlanhoz vezető élethelyzeteket és konfliktusokat (Lövei 4-5. old). Megérteni – nem mentetni. Bírálóm fontosnak tartja leszögezni (Vámossy 10. old), hogy az általam említett hat név, vagyis egyrészt a memorandumot aláíró Móricz, Bartók és Kodály, másrészt a retorikájuk miatt említett Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szekfű Gyula felé való közeledés elfogadható. Arról most ne beszéljünk, hogy egy platformra hozható nevekről van-e szó, de vizsgáljuk meg, vajon Molnár valóban közeledett-e feléjük. Amint az Breuernek írott leveléből kiderül, Molnár nem maga választotta Bartók, Kodály és Móricz társaságát, még ha neve az övék mellett is jelent meg a zsidótörvény ellen tiltakozó memorandumon. A másik három névvel meg az a baj, hogy ők a nemzeti radikalizmus, illetve Szekfű esetében a konzervativizmus oldaláról jutottak el a németellenességhez, míg Molnár az ellenkező oldalról indult, radikális baloldali meggyőződését váltotta fel – ahogyan maga fogalmazott – a „nemzeti és szociális” felfogással.

Lövei Pál bírálatában olvashatjuk (Lövei 3. old): „Molnár egész nem túl hosszú életpályáján a minőség megítélésének kérdésével küzdött”. Kifinomult érzéke volt a kompozíciókhoz. Ivánka András említette egyszer, hogy a csúnya vagy értelmetlen formák Molnárnak szinte fizikai fájdalmat okoztak. Ha ez igaz, akkor ezt a mércét nem csak másokra, hanem rá is alkalmazni

kell, és nem csak műveire, hanem cselekedeteire is. Jobb kimondani, elismerni a vétket, mint elmaszatolni. Én nem keverném össze ezt a harmadik út vagy a Kert-Magyarország utópiájával, mert Molnár nem az országtervezésről írottakkal lépte át a határt, hanem a Margit körüti házak tervezőiről vezetett statisztikájával vagy azzal, hogy nevét adta a Fajvédők Országos Szövetsége falutervező akciójához. Mindez nem teszi zárójelbe korábbi művészi munkásságát, nem csökkenti a magyar és a nemzetközi építészetben betöltött szerepét, de azért elgondolkodtató, hogy éppen ehhez az időszakhoz kapcsolódik életművének két vállalhatatlan műve, a Dormándy-villa 1938-39-ből, illetve a Kitűnőek Iskolájának kápolna terve (1943).

*

Végül, vissza kívánok térni a válaszom elején nyitva hagyott kérdésekre. Vámosy tanár úr a szöveg túlzott feldarabolását tette szóvá, Winkler Gábor pedig a Molnár életművét tágabb kontextusba helyező fejezetet hiányolt a könyv elejéről (Vámosy 12. old., Winkler 3. old). A két észrevétel annyiban függ össze, hogy mindkettő a monográfia felépítésére, a feldolgozás módszerére vonatkozik. Szeretném újra leszögezni, hogy tudatosan tértem el a hagyományos monográfiák megszokott felépítésétől és módszerétől. Szándékosan törtem meg az életpálya folyamatos ívét, és illesztettem bele a műveket tárgyaló rövidebb fejezeteket. Tudatosan tartózkodtam attól, hogy Molnár alkotásait hosszabb bevezető tanulmányban helyezzem a kor művészetébe és építészetébe, ahogyan az sem véletlen, hogy a könyvet nem zárja összefoglaló értékelés az életműről. Ugyanakkor örülök, hogy Winkler Gábor észrevette, hogy a művek hazai és nemzetközi összefüggésbe helyezését, értékelését az egyes fejezetekben elvégeztem.

Mi a különbség a két módszer között? Mondhatnánk, szinte semmi, csupán szerkesztésbeli eltérésről van szó. Magam nem így gondolom, ezért szenteltem több mint két oldalt a tézisfüzetemben historiográfiai kérdéseknek (III. fejezet, 7-9. oldal). Nem akarom megismételni az ott kifejtetteket, csupán annyit szeretnék hozzátenni, hogy nem divatból hivatkozom recepcióelméletre, hermeneutikára és narratív elméletekre. A monográfia írásakor szembesültem azzal, hogy az ábrázolandó valóság sokkalta bonyolultabb annál, minthogy lineáris történetbe lehetne foglalni. Ezért a diakronikus és a szociálintropológiában használt szinkronikus módszer vegyítése mellett döntöttem. A nagy fejezeteken belül sorakozó alfejezetek rendszere módot adott a párhuzamos jelenségek, egyidejű problémák tárgyalására. Ebben a szerkezetben természetes módon találták meg helyüket a kiemelt műveket elemző fejezetek, amelyekben gyakran az életpályával vagy a korral kapcsolatos témák is megjelennek. A másik döntő különbség, ami bírálóimnak is feltűnt, hogy igyekeztem kihátrálni a források birtokában „mindent tudó” és magabiztosan véleményt nyilvánító szerző szerepéből. Nem akartam elkerülni az állásfoglalást, de számomra szimpatikusabbnak tűnt a magam véleményét kommentárként hozzáfűzni a korabeli és a későbbi megnyilvánulásokhoz. Ezért – ahol csak

lehet – idéztem a korábbi szerzők megállapításait. Nem udvariasságból, még csak nem is a hivatkozási listájuk gyarapítása miatt (pedig arra is mekkora szükség van manapság), hanem azért, mert így a „tényeket” korábbi értelmezések formájában tudtam bemutatni. A hozzájuk fűzött megjegyzéseim vagy újabb értelmezéseim nem zárják le a sort, nyitva hagyják a teret a későbbi interpretációk számára. Nem gondolom, hogy túlzottan kritikus lennék forrásaimmal szemben (mellesleg a hagyományos forráskritika is ezt követeli meg), de ugyanezen okból nem illett dicséret azért, mert bátran vállalom, hogy adott esetben saját, korábbi álláspontomon is változtassak (Winkler 4. old).

Építészettörténeti pályámon hosszú ideig azért nem vállalkoztam nagyobb lélegzetű feldolgozásra, mert úgy éreztem, nem lehet ideológia-mentesen írni. Ezért töltöttem tíz évet műemléki topográfiák készítésével. Naivul azt gondoltam, ha csak adatokat, pontos és száraz leírásokat adok közre, akkor elkerülöm ezt a csapdát. Azután mikrotörténetekkel, illetve szándékosan töredékes, montázsszerű építész- és korszak-monográfiákkal kísérleteztem. Walter Benjamin történetfilozófiai írásai, a Passagenwerk-hez fűződő gondolatai, majd a hermeneutikai megértés gadameri koncepciója segített rátalálni arra a módszerre – mind a történeti múlt, mind a műalkotások értelmezésében – amely képes volt feloldani kételyeimet és megoldást jelentett számomra a monográfia felépítéséhez. Ezért örülök, hogy mindhárom bírálóm elfogadta monográfiám és a téziseim felépítését, illetve megállapításait, s különösen annak, hogy Vámosy Ferenc a tézisekben kifejtett kutatómódszertani célkitűzéseket is meggyőzőnek tartja, Még egyszer köszönöm tehát alapos munkájukat, a Bizottságnak és a jelenlévőknek pedig a figyelmet.